ISSN -2583-147X (P), **Vol.- 9, Issue No.X, January 2024**
Bastabatara Pariprakash Prachee
Peer Reviewed and Referred Research Journal

ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସାହିତ୍ୟ

ଚୂଳରାଜ ମେହେର

ଆଜିର ସାହିତ୍ୟ ମଣିଷର ବାହ୍ୟ ଚରିତ୍ର ଅପେକ୍ଷା ତା'ର ଅନ୍ତଃଚରିତ୍ର ଅର୍ଥାତ ମନଗହନର ଜୀବନ୍ତ ରୂପ ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସ କରିଆସୁଛି । କଥାରେ ଅଛି-'ବନ ପୋଡ଼ିଗଲେ ସଭିଏଁ ଜାଣନ୍ତି, ମନ ପୋଡ଼ିଗଲେ ନ ଜାଣେ କେହି' ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଥିବା ଏହି ଉକ୍ତିଟି ଆଜି କିୟଦଂଶରେ ତା'ର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ହରାଇଛି । କାରଣ ମଣିଷର ବାହ୍ୟଚରିତ୍ର ତା'ର ବ୍ୟବହାର ଚଳଣି, ପରିବେଶ, ପରିସ୍ଥିତି ଆଦିକୁ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରି ତା'ର ଅବଚେତନ ମନର ସଂଗୁପ୍ତ ଭାବଧାରାକୁ ଅନୁଭବ କରି, ସାହିତ୍ୟିକ ଆଜି ମଣିଷର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ବ୍ୟକ୍ତିସତ୍ତାର ନିଛକ ରୂପ ଆଙ୍କିବା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସିଛି ଏବଂ ସେ ଏଥିରେ ସଫଳ ମଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଆଧୁନିକ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୁର୍ଣ୍ଣ ଅଂଗ ହୋଇଉଠିଛି । କେବଳ ଶିକ୍ଷା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ବିଷୟ ଭାବରେ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଦର୍ଶନ ବିଭାଗରେ ଏକ ତତ୍ତ୍ୱ ରୂପରେ ନୁହେଁ ବରଂ ଆହୁରି ଅନେକ ଦିଗରୁ ଏହାର ଉପଯୋଗିତା ରହି ଆସିଛି । ଯେପରି ପ୍ରଶାସନ, ବିଜ୍ଞାନ, ସାହିତ୍ୟ, ଦର୍ଶନ ଓ କଳା ଇତ୍ୟାଦି । ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ହେଉଛି ଜ୍ଞାନ ଜଗତର ଏକ ବହୁ ବିଶ୍ଲେଷିତ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଉପାଦାନ । ଏହା ମଣିଷ ମନୋରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଭାବନାକୁ ପ୍ରକାଶିତ କରିଥାଏ । ମଣିଷର ମାନସିକ ସ୍ତରରେ ନିହିତ ଅବଦମିତ କାମନା, ମାନବୀୟ ବ୍ୟବହାର, ଆଚରଣ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପରୀକ୍ଷା-ନିରୀକ୍ଷା କରି ତାକୁ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଏ । ଏଥିରେ ବାହ୍ୟ ଜଗତ, ବାହ୍ୟ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ପରିବେଶ ଓ ପରିସ୍ଥିତି ମୁଖ୍ୟ ନୁହେଁ, ମୁଖ୍ୟ ହେଉଛି ମନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ଅକୁହା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଭାବନାର ପରିପ୍ରକାଶ ।

ଅଧୁନା ପ୍ରଗତିଶୀଳ ସମାଜରେ ନୂତନ ଜ୍ଞାନ-ବିଜ୍ଞାନର ସ୍ଫୁରଣ ଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ତୁମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଛି ସେଥିରେ ବାହ୍ୟଜଗତ ଯେତିକି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଛି ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଅନ୍ତଃଜଗତ ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଏହି ଅଧାରରେ ମନୋବିଜ୍ଞାନର ଅବଦାନ ସ୍ୱତଃ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠେ । ମାନବୀୟ ଚିନ୍ତା ଚେତନାର ଅଧ୍ୟୟନ ତା'ର ଜ୍ଞାନ ଜଗତକୁ ଆହୁରି ଶାଣିତ କଲା । ଏଣୁ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଆଧୁନିକତାର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ସ୍ତମ୍ଭ ଭାବରେ ଜଡିତ ହୋଇଯାଇଛି । ଆଧୁନିକ ମଣିଷର ଜୀବନ ଯେତିକି ଜଟିଳତର ତା'ର ଜଟିଳ ଜୀବନର ସ୍ୱରୂପକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅବହେଳା କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବିଶ୍ୱ ସାହିତ୍ୟ ହେଉ କିମ୍ବା ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ଅନୁପ୍ରବେଶ ନୂତନ ଧାରା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ଏଥିରେ ଦ୍ୱିମତ ନ ଥାଇପାରେ ।

ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସାହିତ୍ୟରେଏହାର ପ୍ରୟୋଗ :

ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟରେ ମଣିଷମାନଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସଂଗୁପ୍ତ ଆବେଗ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ସାହିତ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସାହିତ୍ୟ ମାନଙ୍କରେ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ମନଗହନରେ ଲୁଚି ରହିଥିବା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଭାବନାର ପରିପ୍ରକାଶ ଘଟିଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ମନ ଭିତରେ ଯେଉଁ ଅବଦମିତ ଭାବରାଜି ଅବଚେତନ ସ୍ତରରେ ଥାଏ ତାହାକୁ ସାହିତ୍ୟିକ ଉନ୍ମୋଚନ କରିଥାନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ରୂପ ଦେଇଥାନ୍ତି । ଏ ଧରଣର ସାହିତ୍ୟରେ ଭାଷା ଓ ଶୈଳୀ ବ୍ୟଞ୍ଜନାଧର୍ମୀ ହୋଇଥାଏ । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ମଣିଷର ମନ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରାଯାଉଛି । ଚେତନା ପ୍ରବାହ ଧର୍ମୀ ସାହିତ୍ୟରେ ମଣିଷର

ମନୋରାଜ୍ୟର କଥା ହିଁ ମୂଳକଥା । ଏ ଚେତନା କୌଣସି ପରମ୍ପରାର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ ନାହିଁ ।

ଅଷ୍ଟ୍ରିଆର ବିଶିଷ୍ଟ ଡାକ୍ତର ତଥା ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିତ୍ ସିଗମଣ୍ଡ୍ ଫ୍ରୟେଡ୍ ମଣିଷର ମନୋଜଗତର ରହସ୍ୟକୁ ଉନ୍ମୋଚନ କରିବାରେ ପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତି ଥିଲେ । ତାଙ୍କ "The Method of Dream Interpretation" ମଣିଷ ର ଅବଚେତନ ମନର କ୍ରିୟାକଳାପ ଅଧ୍ୟୟନକୁ ଏକ ଲିଖିତ ରୂପ ଦେଲା । ଯାହା ଫଳରେ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏକ ବିରାଟ ଆଲୋଡନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ଏହା ସହ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ବୁଦ୍ଧିଜୀବୀ ଫ୍ରୟେଡ୍‌ଙ୍କ ଏହି ଦର୍ଶନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେଲେ । ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ସେ ତିନି ପ୍ରକାର ମନ (ଯଥା- ଚେତନ, ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ଓ ଅବଚେତନ) ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କଲେ ।

ଆମେ ଦେଖୁଥିବା ବା ଶୁଣୁଥିବା ବିଷୟକୁ ଅବଧାରଣ କରିବା ସଚେତନ କରାଇବା ଯାହାଦ୍ୱାରା ଆମେ ସାମାଜିକ ଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତି ପାଉ, ମନର କାର୍ଯ୍ୟ ଭାବି ପାରୁ ଓ କହି ପାରିଥାଉ ତାହାକୁ ଚେତନ ମନ (Conscious Mind) କୁହାଯାଏ । ବାସ୍ତବରେ ସାହିତ୍ୟ ଭିତରେ ଚେତନା ପ୍ରବାହର ଆଲୋଚନା କ୍ଷେତ୍ରରେଏହି ଚେତନ ମନର ପରିପ୍ରକାଶ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହା ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ମନ ଓ ଅବଚେତନ ମନ ପାଇଁ ଏକ ଫାଟକ (Security Gate) ସଦୃଶ । ଯେକୌଣସି ଅବଧାରଣା (thought) ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ମନ ଓ ଅବଚେତନ ମନକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହି ସ୍ତର ଦେଇକି ଯାଏ ।

ମନର ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଭାଗ ହେଉଛି ସ୍ମୃତି ଯାହା ଚେତନ ମନର ଅଂଶ ନୁହେଁ; ଏହା ଆମ ଜାଗରଣ ପରିଚାଳିତ କରେ । ଫ୍ରୟେଡ୍‌ଙ୍କ ଭାଷାରେ ଏହି ସାଧାରଣ ସ୍ମୃତି ହେଉଛି ପ୍ରାକ୍-ସଚେତନତା । ଏଠି ମଣିଷର ଅଭ୍ୟାସ, ଅନୁଭୂତି, ଏବଂ ପ୍ରତିଭା ଓ ସ୍ମରଣର ସଂଚିତ ହୋଇକି ରହିଥାଏ । ଏହି ମନର ସହାୟତାରେ ମଣିଷ ଯେ କୌଣସି ପୁର୍ବ ଅନୁଭୂତିକୁ ଦୀର୍ଘ ଦିନ ଧରି ମନେ ରଖିପାରେ ଏବଂ ସମୟ ଅନୁସାରେ ଏହାର ଉପଯୋଗ ମଧ୍ୟ କରିପାରେ । ଏଣୁ ଏହାକୁ ସ୍ମରଣର ଗନ୍ଥାଘର (Storage of long-term Memory) ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ବାସ୍ତବରେ ଏହାକୁ ହିଁ ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ମନ (Pre-conscious Mind) କୁହାଯାଏ । ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ମନର ପରିପ୍ରକାଶ ସେତେ ବଳିଷ୍ଠ ନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଅବହେଳିତ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଦୁଇସ୍ତର ବ୍ୟତୀତ ମଣିଷ ମନର ଆଉ ଏକ ସ୍ତର ରହିଛି । ଏହା ଆମର ଭାବନା, ଚେତନା ଏବଂ ଅନୁଭବ ସଚେତନ ଅବସ୍ଥା ବାହାରେ ଥିବା ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ସବୁବେଳେ ପରିଚାଳିତ କରେ । ଏହାକୁ ଅବଚେତନ ମନ (Unconscious Mind) କୁହାଯାଏ । ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଅବଚେତନ ମନର ପରିପ୍ରକାଶ ଉପରେ ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ସମାଲୋଚକମାନେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି । କାରଣ ସିଗମଣ୍ଡ ଫ୍ରୟେଡ୍‌ଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ମଣିଷର ଏହି ଦିଗ ପ୍ରତି କେହି ସିଧାସଳଖ ଏତେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରି ନ ଥିଲେ, ଯାହାକି ଏକ ବିରାଟ ଆନ୍ଦୋଳନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା । ବାସ୍ତବରେ ଏହା ମଣିଷର ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଇଂଗିତ କଲା ଯାହାକୁ ମଣିଷ ସବୁବେଳେ ସଂଗୋପନ କରି ରଖିବାକୁ ଚାହେଁ । ମଣିଷ ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆବେଗର (Emotions) ପରିପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ, ଯାହାକି ଏହି ଅବଚେତନ ମନରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ତାହା ପୁଣି ନକରାତ୍ମକ ଆବେଗ (Negative Emotions) ଓ ସକରାତ୍ମକ ଆବେଗ (Positive Emotions) ଉଭୟ ହୋଇପାରେ । ଏଣୁ ମଣିଷ ମନର ଏହି ସ୍ତରକୁ "ଆବେଗର ଗନ୍ଥାଘର"(Storage of Emotions) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହା ମଣିଷର ସେହି ସ୍ତର ଯାହାକି ସବୁବେଳେ ଅସ୍ଥିରତା, ଅନାୟତ୍ତ ଓ ତୀବ୍ର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା (Instant Reaction) ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଏ । ଫ୍ରୟେଡ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଏହା ମଣିଷର "pleasure Drive" ବା ସୁଖଭୋଗୀ ସ୍ତର ।

ମଣିଷ ମନର ଏହି ତିନୋଟି ସ୍ତରକୁ ବୁଝେଇବା ପାଇଁ ଫ୍ରଏଡ୍ ଯେଉଁ ଭାସମାନ ବରଫ ଖଣ୍ଡର (Ice Berg) ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ତାହା ବେଶ୍ ପ୍ରାସଂଗିକ କୁହାଯାଇପାରେ । ଜଳରେ ଭାସମାନ ବରଫର ଦୃଶ୍ୟମାନ ଶୀର୍ଷକୁ ସେଚେତନ ମନ (Conscious Mind) ଓ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବୁଡ଼ି ରହିଥିବା ଅଂଶକୁ ଅବଚେତନ ମନ (Unconscious Mind) ଏବଂ ଯାହା ପାଣିର ଉପର ଆସ୍ତରଣରେ କିଛି ସମୟ ବୁଡ଼ିରହେ ଏବଂ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ

ଦୃଶ୍ୟମାନ ମଧ୍ୟ ହେଉଥାଏ ତାହାକୁ ଅର୍ଦ୍ଧଚେତନ ମନ (Preconscious Mind) ବୋଲି କହିଲେ ।

ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଅନୁଭବ, ଉଦ୍‌ବେଗ, ସଂଘର୍ଷ ଆଦି ଦ୍ୱାରା ଫ୍ରୟେଡ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ଅବଚେତନ ମନ ଆମର ବ୍ୟବହାର ଓ ଅନୁଭବ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରେ । ଏପରିକି ଆମେ ସଚେତନ ନ ଥିବା ପ୍ରଭାବ ମଧ୍ୟ ଦିଏ । ଫ୍ରୟେଡ୍ ମଣିଷ ମନର ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା କଥା ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି । ଯାହାକୁ ମନୋବିଶ୍ଳେଷଣ ତତ୍ତ୍ୱ ବା Psycho-analysis Theory କୁହାଯାଏ । ସେଇ ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା ହେଲା- ଇଗୋ (EGO), ସୁପର ଇଗୋ (SUPEREGO) ଏବଂ ଇଦ (ID) ଯାହାକି ମଣିଷର ମନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ।

ଇଗୋ (EGO)– ମଣିଷ ମନର ଚେତନ ସ୍ତର (Conscious Mind) ସହ ଏହାର ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି । ଏହା ମଣିଷର ଚିନ୍ତା ଚେତନା ଓ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ତୁଳନ ରକ୍ଷା କରିଥାଏ । ଯେଉଁ ବିବେକ ପାଇଁ ମଣିଷ ସମସ୍ତ ଚରାଚର ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ତାହା ଏହି ଇଗୋ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ଏହା ମଣିଷକୁ ସାମାଜିକ, ଶୃଙ୍ଖଳିତ, ଓ ସଭ୍ୟ ହେବାର ପ୍ରେରଣା ଦିଏ । ଅବଚେତନ ମନକୁ ସଂଯମ ରଖି ନିଜର ଆବେଗ ଉପରେ ଆୟତ୍ତକରିବାର କୁଶଳ ଏହି ଇଗୋ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ବିଭିନ୍ନ କୌଶଳକୁ ଶିଖିବା ପାଇଁ ସହାୟକ ହୁଏ । ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଭୂତିରୁ ମଣିଷ ଯାହା ଚିନ୍ତା କରିପାରେ ଏବଂ ସେହି ଅନୁସାରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହା ଏହି ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ମୋଟ ରୂପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଇଗୋ ମଣିଷର ସେହି ଅବସ୍ଥା ଯାହା ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀଠାରୁ ତାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ ଚିନ୍ତା କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ସୁପର ଇଗୋ (SUPEREGO) – ମଣିଷ ମନର ଅବଚେତନ ସ୍ତରରେ (Unconscious Mind) ଯେଉଁସବୁ ସକାରାତ୍ମକ ଆବେଗ (Positive Emotions) ଯଥା- ଦୟା, କ୍ଷମା, ଭକ୍ତି, ପ୍ରେମ, କରୁଣା, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଆଦି ସ୍ୱଭାବ ଗୁଡ଼ିକ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ପରିଚାଳିତ ହୁଏ । ଏହି ସବୁ ଆବେଗଗୁଡ଼ିକୁ ଦୈବୀ ସ୍ୱଭାବ ବା Divinistic Behaviour କୁହାଯାଏ । ମଣିଷଠାରେ ଏହି ସ୍ୱଭାବ ତାକୁ ସଭ୍ୟତା ଓ ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନଙ୍କ ସଂସ୍କାର ଓ ମୂଲ୍ୟବୋଧରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ବେଳେ ବେଳେ ଏହା ଇଗୋ ପାଇଁ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶକ ହୋଇଥାଏ । ନୈତିକତା ଦିଗରୁ କୌଣସି ଘଟଣା ବା ବିଷୟକୁ ବିଚାର କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଏହି ସୁପର ଇଗୋ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ଏହି ଇଗୋ ପାଇଁ ଏକ ସେନ୍‌ସର ପରି କାମ କରିଥାଏ । ମୋଟା ମୋଟି ଭାବରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ସୁପର ଇଗୋ ଅନ୍ତରୀଣ ଭାବେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂସ୍କୃତିକ ଅଭିରୁଚିକୁ ସମୃଦ୍ଧ ଓ ସୁସଂଚାର କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଥାଏ ।

ଇଦ (ID) – ଏହା ମଧ୍ୟ ମଣିଷର ଅବଚେତନ ମନର (Unconscious Mind) ଅନ୍ୟ ଏକ ଅବସ୍ଥା ।ଏହି ଅବସ୍ଥା କେବଳ ମଣିଷ ନୁହଁ ବରଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଠାରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ମନର ସମସ୍ତ ନକରାତ୍ମକ ଆବେଗ (Negative Emotions) ଯଥା ଈର୍ଷା, ଦ୍ୱେଷ, ଅହଂକାର, ଅସହିଷ୍ଣୁତା, କ୍ଷୁଧା, ଯୌନ, ବିରକ୍ତି ଆଦି ଏହି ଅବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ସବୁଠାରୁ ସଂଗୋପନ ଅବସ୍ଥା ଯାହାକୁ ସଭ୍ୟମଣିଷ ଅନ୍ୟ ଆଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଏହା ମଣିଷର ସମସ୍ତ ଆଦିମ ପ୍ରବୃତ୍ତି (Primitivity) ଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଥାଏ । ମଣିଷ ଆଦିମ କାଳରେ ଯେଉଁ ଜଙ୍ଗଲରେ ପଶୁ ଭଳି ଜୀବନଯାପନ କରୁଥିଲା ସେହି ସମୟର ଅନୁଭୂତି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ସଭ୍ୟ ମଣିଷଠାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ସ୍ୱଭାବକୁ ପାଶବିକ ସ୍ୱଭାବ ବା Animilistic Behaviour କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ହିଁ ଯୌନ ପ୍ରବୃତ୍ତି (sex drive) ବା ଲିବିଡୋ (Libido), ବଂଚିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି (Life Drive) ବାଏରସ୍ (Eros) ଏବଂ ମାରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି (death Drive) ବା ଥାନାଟସ୍ (Thanatos) ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ପାଇଥାଏ । ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଏହା ମଣିଷର ଆଦିମତାର ପରିଚୟ ବହନ କରି ଆସିଛି । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଅବସ୍ଥାର ପ୍ରତିଫଳନ ଯୋଗୁଁ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରୁ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୃଥକ୍ ମନେ ହେଉଛି । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ଚରିତ୍ରମାନେ (ଆଣ୍ଟିହିରୋ, ପିକାରୋ ଇତ୍ୟାଦି) ମଧ୍ୟ ଏହାର ରୂପାୟନରେ ସହାୟକ ହେଉଛନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହି ଭାସମାନ ବରଫ ଖଣ୍ଡକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଉ, ଯେଉଁଥିରେ ମଣିଷ ମନର ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥାକୁ ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥରେ ଆକଳନ କରିହେବ । ଜଳର ଉପରସ୍ତରରେ ଇଗୋ ଏବଂ ସୁପର ଇଗୋକୁ ହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ହେବ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ ମଣିଷର କେବଳ ଚେତନ ମନର ପ୍ରକାଶ ଘଟେ ତାହା ନୁହେଁ ବରଂ ଅବଚେତନ ମନର ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ କିନ୍ତୁ ସଚେତନ ଭାବରେ ଅବଚେତନ ମନର ଇଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ସୁପର୍ ଇଗୋକୁ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରେ, ଯାହା ସକାରାତ୍ମକ ଆବେଗକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରେ । ଏହି ଆଧାରରେ ମଣିଷର ନକାରାତ୍ମକ ଆବେଗକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ କରୁଥିବା ଅବସ୍ଥା ବା ଇଦ୍ ସବୁବେଳେ ସଂଗୋପନ ରୂପରେ ଥାଏ । ମଣିଷ ନିଜକୁ ସାବିବେକୀ ଏବଂ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ ଭାବରେ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରକୃତରେ ନିଜର ଚିନ୍ତନର (ଯାହା ଇଗୋ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ) ଓ ଦୈବୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପରିପ୍ରକାଶ କରେ କିନ୍ତୁ ତା'ର ପାଶବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଲୁପ୍ତ ରଖିବାକୁ ଚାହେଁ । ମାତ୍ର ଆବେଗର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହେଲେ କିମ୍ବା ଅବଚେତନ ମନ ଉପରେ ଚେତନ ମନର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନ ରହିଲେ ଏହି ପାଶବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ମଣିଷ ଉପରେ ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ପକାଏ ।

ଫ୍ରୟେଡ଼ଙ୍କ ଏହି ଦର୍ଶନ ସହ ସମତାଳ ଦେଇ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେତେକ ତତ୍ତ୍ୱ ବିସ୍ତାର ହୋଇ ସାରିଥାଏ ଏବଂ ଅନେକ ତତ୍ତ୍ୱର ଅବିଷ୍କାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ପ୍ରେରଣା ମଧ୍ୟ ସାଜିଥିଲା । ଡାରୱିନଙ୍କ ବିବର୍ତ୍ତନବାଦ (Theory of Evolution), 'ରାସୀ ଦାର୍ଶନିକ ବର୍ଗଜଙ୍କ ଜୀବନ ପ୍ରତି ସନ୍ଦେହ ଏବଂ ତାଙ୍କ ରଚିତ "Time and Free Will"ର ଚେତନା, କାର୍ଲ୍ ୟୁଂକର "CollectiveUnconsciousness" ଆଦି ଅନେକ ତତ୍ତ୍ୱ ଏହି ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଧାରାର ଉନ୍ମେଷ ପାଇଁ ବିଶେଷ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲା । ସପ୍ରସଂଗରେ ଫ୍ରଏଡ଼ ମଧ୍ୟ ଏହା ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ଯେ ମଣିଷର ମନର ଅଧ୍ୟୟନ ପାଇଁ ସେ ଡାରୱିନଙ୍କ ପୁସ୍ତକ "On the origin of the Species" ଦ୍ୱାରା ବେଶ୍ ପ୍ରଭାବିତ ।

ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଚେତନା ପ୍ରବାହ :

ସାହିତ୍ୟରେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ସଫଳ ପ୍ରୟୋଗ କ୍ରମେ ବିସ୍ତାରିତ ହେଲା ଚେତନା ପ୍ରବାହ ଭାବରେ । ବରଂ ଚେତନା ପ୍ରବାହକୁ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଗଲା । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ବିକାଶ କ୍ରମକୁ ଉକ୍ତ ଚେତନାପ୍ରବାହର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାରରୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ମଣିଷ ମନର କେତେକ ବିଚିତ୍ର ସ୍ତରର ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମୁହୂର୍ତ୍ତର କଳାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହାର ଉପଜୀବ୍ୟ । ଜୀବନର ନାନାବିଧ ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ଚେତନାର ଅଲୋକରେ ଅଲୋକିତ କରାଯାଏ । ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱଭିତ୍ତିକ ରଚନାରେ ଚରିତ୍ରର ଚେତନ, ଅବଚେତନ ଉଭୟ ସ୍ତରର କଥା କୁହାଯାଇଥାଏ କିନ୍ତୁ ଚେତନା ପ୍ରବାହଧର୍ମୀ ରଚନାରେ ଚରିତ୍ରର କେବଳ ଚେତନ ସ୍ତର ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଏ ଏବଂ ଚରିତ୍ରର ଭାବଧାରା (Thought Process)କୁ ହିଁ ଅବତାରଣ କରାଯାଏ । ଏହି ଚେତନାସ୍ତରରେ ଅତୀତର ସ୍ମୃତି, ବର୍ତ୍ତମାନର ଅନୁଭୂତି ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ଚିନ୍ତନ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ଗତିକରେ । ମନୋବିଜ୍ଞାନ (Psychology) ବିଷୟକୁ ଏକ ବିଶାଳ ବୃକ୍ଷ ଭାବରେ ଯଦି ବିଚାର କରାଯାଏ, ତେବେ ଭିନ୍ନ ଦିଗମୁଖୀ ଶାଖାଗୁଡ଼ିକୁ ଚେତନା ପ୍ରବାହ ଭାବରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇପାରେ । ତେଣୁ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଅଧ୍ୟୟନରେ ଚେତନାପ୍ରବାହ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦିଗ ଉନ୍ମୋଚନ କରେ । ଅନୁରୂପ ଭାବରେ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅବବୋଧ ରହିଛି । ଏ ଧରଣର ରଚନାରେ କାହାଣୀ ଗୌଣ ହୋଇଥାଏ ଚରିତ୍ର ଅପେକ୍ଷା । ତଥାପି ଚରିତ୍ରର ଭୌତିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ (Physical Activity) ଅପେକ୍ଷା ମାନସିକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ (Mental Activities) ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ପାଏ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାକୁ ସାଧାରଣତଃ ଏକ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ଉପାଦାନ ବା Narrative Dev ସମର ଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଏ ।

ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଅନୁସାରେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ଭିନ୍ନ ହୋଇ ଆସିଛି । ଯେପରି କାବ୍ୟ ଓ କବିତାରେ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ସ୍ୱାଗତ ସମ୍ଭାଷଣ (Interior Monologue) ଏବଂ ନାଟକୀୟ ସମ୍ଭାଷଣ (Dramatic Monologue) ରୂପରେ କରାଯାଏ । ସ୍ୱାଗତ ସମ୍ଭାଷଣରେ ଚରିତ୍ରର ନିଜ ମନର ସ୍ଥିତିକୁ ନିଜେ ହିଁ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥାଏ । ଏଥିରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ଭାବରେ ମୁଁ, ଆମେ, ଆମେମାନେ ଏହି ଅଧାରରେ ଉପସ୍ଥାପିତ

ହୋଇଥାଏ । ଏହାର ଉଦାହରଣ ହେଲା T.S. Eliotue ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାବ୍ୟ "The Love Song of J. Alfred Prufrock" । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଦୃଷ୍ଟି କଲେ ଗୁରୁପ୍ରସାଦ ମହାନ୍ତିଙ୍କର "ଗୋବର ଗଣେଶ" ଭଳି କବିତାକୁ ନିଆଯାଇପାରେ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ନାଟକୀୟ ସମ୍ଭାଷଣରେ ଗୋଟିଏ ଚରିତ୍ର ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଚରିତ୍ରକୁ ଇଂଗିତ କରି ତା' ବିଷୟରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଥାଏ । ଏଥିରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ ଭାବରେ ତୁ, ତୁମେ, ତୁମେମାନେ, ଏହି ଆଧାରରେ ହୋଇଥାଏ । Robert Browning ଙ୍କୁ ଉକ୍ତ ନାଟକୀୟ ସମ୍ଭାଷଣର ଜନକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ତାଙ୍କର "My Last Duchess" କାବ୍ୟ ଏହାର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଉଦାହରଣ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରମାକାନ୍ତ ରଥଙ୍କର "ଶ୍ରୀରାଧା", ଓ "ଶ୍ରୀ ପଳାତକ" ଦୀର୍ଘ କବିତାକୁ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

ନାଟକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ସଂଳାପ ରୂପରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ୱଗତୋକ୍ତି ଭାବରେ ପରିଚିତ । ସଂଳାପର ଦୀର୍ଘତାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି Aside ଏବଂ Soliloquy ଭାବରେ ଏହାକୁ ବିବେଚନା କରାଯାଏ । Aside ତୁଳନାରେ Soliloquy ଦୀର୍ଘ ହୋଇଥାଏ । Aside ଅନ୍ୟ ଚରିତ୍ରର ଉପସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ କିନ୍ତୁ Soliloquy ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକକ ସମ୍ଭାଷଣ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ପରୀକ୍ଷାଧର୍ମୀ ନାଟକରେ ଏହା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ।

ଯେତେବେଳେ ଚେତନା ପ୍ରବାହର କଥା ସେତେବେଳେ ସାଧାରଣ ଭାବରେ ଉପନ୍ୟାସ ଓ କ୍ଷୁଦ୍ରଗଳ୍ପ ଭଳି କଥା ସାହିତ୍ୟକୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଏ । ଏ ଧରଣର କଥା ସାହିତ୍ୟରେ ଚରିତ୍ରର ଚେତନା, ସ୍ମୃତି, ଅନୁଭୂତି ହଠାତ୍ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଥାଏ । କଥାଭାଗଟି ସବୁବେଳେ ଖଣ୍ଡିତ ରହିଥାଏ । କାବ୍ୟ କବିତା ଭଳି ଏଥିରେ ଆଂଗିକ ବର୍ଣ୍ଣନାଶୈଳୀ (ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ, ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ) ଭଳି ସାଧାରଣ ନିୟମ ନ ଥାଏ । କେତେବେଳେ ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷ ତ କେତେବେଳେ ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁରୁଷ ତ କେତେବେଳେ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ ଏଭଳି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଥାଏ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ନାଟକ ଭଳି ଏଥିରେ ସଂଳାପର ଦୀର୍ଘତା ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ । ଏହା କେତେବେଳେ ଦଶଧାଡ଼ିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ତ କେତେବେଳେ ଦଶ ପୃଷ୍ଠାରେ ମଧ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଚେତନା ପ୍ରବାହ ଧାରା ବା "Stream of Consciousness" ବାକ୍ୟାଂଶକୁ ପ୍ରଥମେ ଉଇଲିୟମ ଜେମସ୍ ତାଙ୍କ ପୁସ୍ତକ "Principles of Psychology"ରେ ବ୍ୟବହାର କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ମଣିଷ ଯାହା ଅନୁଭବ କରେ ବା କହିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକରେ, ସେସବୁର ସମ୍ମିଶ୍ରିତ ରୂପ ହେଉଛି ତା'ର ଚେତନା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିନ୍ତା ହେଉଛି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚେତନାର ଅଂଶ-ବିଶେଷ । ସେହି ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତାଧାରା ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଓ ସଦା ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ଆୟର୍ଲାଣ୍ଡର ଲେଖକ JamesJoyce ତାଙ୍କ କଥା ସାହିତ୍ୟରେ ସଫଳତାର ସହିତ ପ୍ରଥମେ ଚେତନା ପ୍ରବାହର ଧାରାକୁ ନେଇ ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ "Ulysses" ମାଧ୍ୟମରେ । ଏଥିରେ ସେ William Jamesଙ୍କ ଠାରୁ ଆହୁରି ଅଧିକ ପରୀକ୍ଷା କରି ଉକ୍ତ ଚେତନା ପ୍ରବାହର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । ଏହାପରେ ପରେ Dorothy Richardsonଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ "Pilgrimage"ରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସଫଳ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହାପରେ Virginia Wolf ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକରେ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଯଥା- "Mrs Dalloway" ଏବଂ "To the Light House" ଇତ୍ୟାଦି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ "ଲୟ ବିଲୟ" ଓ "ଆକାଶ ସୁନ୍ଦେରୀ" ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କ "ହଂସ ଗୀତି" ଶାନ୍ତନୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ "ନରକିନ୍ନର" ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ରଥଙ୍କ "ଅସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପନିବେଶ" ଆଦି ଉପନ୍ୟାସକୁ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରିବ ।

ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ୟାଟି ଆନ୍ତଃବିଦ୍ୟା ସମ୍ବଳିତ ଏକ ଉପାଦାନ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ସାହିତ୍ୟକବୃନ୍ଦ ମଣିଷ ମନର ସେଇ ସୂକ୍ଷ୍ମ ରହସ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଆହରଣ କରୁଛନ୍ତି । ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ମନୋବିଜ୍ଞାନ କଳାତ୍ମକ ରୂପ ନେଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ମନୋବିଜ୍ଞାନ ଓ ଚେତନାପ୍ରବାହ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା

ପରବର୍ତ୍ତୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହି ଚେତନା ଏକ ନୂଆ ମୋଡ଼ ଆଣିଛି । ସାହିତ୍ୟସ୍ରଷ୍ଟା ମଣିଷର ସୂକ୍ଷ୍ମ ମନକୁ ଉନ୍ମୋଚିତ କରିଛି ତା' ସୃଷ୍ଟିରେ । ସାହିତ୍ୟର ଚରିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ମନର ଉନ୍ମୋଚନ, ନାନା ପ୍ରବୃତ୍ତିର ବିଶ୍ଳେଷଣ, ଯୌନତତ୍ତ୍ୱ ଓ ସ୍ୱପ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ନେଇ ପରୀକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ନାରୀ-ପୁରୁଷର ସହଜାତ ପ୍ରବୃତ୍ତିରେ ଚିନ୍ତା ସଂଘର୍ଷ ସହ ଯନ୍ତ୍ରଣାଦଗ୍ଧ ମଣିଷର ସୂକ୍ଷ୍ମମନର ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରିବା ଆଧୁନିକ କ୍ଷୁଦ୍ରସାହିତ୍ୟର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସାହିତ୍ୟ ଅଧିକ ଜୀବନଧର୍ମୀ ହେଲା ମନର ଅନ୍ଧାର କଥାସବୁ ରୂପକ, ପ୍ରତୀକ ମାଧ୍ୟମରେ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ମନର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ, ସ୍ମୃତିଚାରଣ, ଆତ୍ମକଥନ ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ଲାଭକଲା । ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟତୀତ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର କଳନା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ସହାୟକ ଅନୁଷଙ୍ଗସୂଚୀ :

୧. Freud, S. (2014, November 6). Sigmund Freud on psychoanalysis. Encyclopedia Britannica.https://www.britannica.com/topic/Sigmund-Freud-on-psychoanalysis-1983319

୨. Jay, M. Evan (2021, May 2). Sigmund Freud. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/biography/Sigmund-Freud

୩. Mcleod, S. (1970, January 1). Freud and the Unconscious Mind. Unconscious Mind. Simply Psychology. https://www.simplypsychology.org/unconscious-mind.html.

୪. Mcleod, S. (1970, January 1). Psychology Perspectives. Psychology Perspectives. Simply Psychology. https://www.simplypsychology.org/perspective.html.

୬. Wikimedia Foundation. (2019, June 8). Unconscious mind. Wikipedia. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Unconscious_mind.

ଓଡ଼ିଆ ଅଧ୍ୟାପକ,

ଲରମ୍ବା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ, ଲରମ୍ବା

ଦୂରଭାଷ : ୯୯୩୮୧୫୭୨୬୪